

FRÅN GÖTICISM TILL "DET SVENSKA FOLKLYNNET". OM ÄLDRE TRADITIONER I SVENSK IDENTITETSFORSKNING

MAGDALENA ZMUDA-TRZEBIATOWSKA

Adam Mickiewicz University, Poznan

ABSTRACT. National identity, in the meaning of a need to define oneself as a member of a nation and to characterize one's nation, is not constant. It increases during crises and transformations in state and society, and decreases in periods of stabilisation. In the case of Sweden, the research on the national character and identity flourished in the 19th and the early 20th century, which was crucial time politically, economically and socially.

The main trends in a searching for the Swedish identity, which are discussed in this article, were inspired by the Nordic mythology, the so called great power period in the Swedish history (the 17th century) and the folk traditions symbolised by the province of Dalecarlia. This article presents also the attempts to portray the Swedish national character by C.L.J. Almqvist, V. von Heidenstam, E. Key, A. Strindberg and G. Sundbärg.

Den nationella identiteten, definierad av den norske forskaren Øvind Østerud som kollektiv självuppfattning buren av medlemmarna i en nation,¹ är varken fulländad eller oföränderlig utan beror på den aktuella politiska, ekonomiska och sociala situationen som råder i ett land och sätter sin prägel på samhällets liv. Dramatiska händelser och genomgripande omvandlingar rubbar medborgarnas trygghet, vilket i sin tur aktiverar deras behov att på nytt definiera sig själva som deltagare i den nationella gemenskapen samt beskriva dess karaktéristiska drag. Den politiska stabiliteten och ekonomiska välfärden försvagar däremot den nationella tillhörighetskänslan. Identitetssökandet förlorar sin högtidliga karaktär och upplevs inte längre som nödvändigt.

¹ Østerud Øyvind, Vad är nationalism?, Universitetsförlaget Stockholm 1997, s. 72.

Det blir mindre medvetet, förvandlas till en fakultativ sönsagsaktivitet och yttrar sig i flaggviftandet på nationaldagen.²

1800-talet var en brytningstid i den svenska historien. Från en förfallen stormakt och ett fattigt bondeland började Sverige förvandlas till en neutral, modern industristat med lovande framtidsperspektiv. Samtidigt var det också en period då den svenska nationalismen blomstrade. När det gamla ståndsamhället höll på att falla isär och de nya samhällsklasserna fanns på frammarsch betraktades historia som den viktigaste enande faktoren. I strävan efter nationellt samförstånd sökte man sig till beprövade värden och ideal personifierade av fornnordiska hjältar och stormaktstidens krigarkungar. Den andra stora inspirationskällan blev för identitetsforskare den folkliga traditionen som i sin ursprungliga form skulle ha bevarats i landskapet Dalarna.

I följande artikel, tänkt som en historisk översikt, presenterar jag huvudlinjer i den svenska identitetsforskningen under 1800- och i början av 1900-talet samt personer som gjorde betydande insatser på detta område. I de äldre försöken att beskriva den svenska identiteten spelar den romantiska föreställning om "nationens kollektiva själ" en väsentlig roll. Antagandet att varje nation har sin karaktär som består av arvmässiga, geografiska och kulturella element får författarna att berätta om det svenska lynnet, dvs. skapa nationens psykologiska porträtt.

DEN GÖTISKA NATIONALROMANTIKEN

Den patriotiska kulturströmningen som gjorde sig särskilt gällande i början av 1800-talet och är känd under namnet **göticism** kan efter Ebbe Schön kallas "*det mest häpnadsväckande försöket att forma och sprida nationella myter*" som man någonsin gjort i Sverige³. Göticismen var uppbyggd kring drömmen om Sveriges ärorika historia samt övertygelsen om det svenska folkets utvaldhed och hade sina rötter i äldre historieskrivning. Redan på 500-talet beskrevs Skandinavien av Jordanes som "folkens modersköte" och "nationernas verkstad". Om de götiska hjältarnas stordåd berättade sedan Johannes Magnus i "Historien om alla göta- och sveakonungar" från 1554. Övertygelsen om att svenskarna härstämmer i rakt nedstigande led från de krigiska men inte barbariska

² Skillnaden mellan nationell retorik och praktik eller med andra ord "*diskursen om den nationella identiteten*" och "*vardaglig praxis*" är en av de svenska etnologernas utgångspunkter i modern identitetsforskning; Jfr: Ehn Billy, Frykman Jonas, Löfgren Orvar, *Försvenskningen av Sverige, Natur och Kultur* 1995, s. 14.

³ Schön Ebbe, *Kungar, krig och katastrofer. Vår historia i sägen och tro*, Raben & Sjögren 1993, s. 191.

göterna härskade också bland 1600-talets vetenskapsmän. Det mest framträdande exemplet är Olof Rudbecks "Atlantica" från år 1679, där författaren bevisar att den västerländska kulturen kommer från Skandinavien. En blomstringstid för göticismen var dock romantiken och strömningens vetenskapliga bas blev universiteten i Lund och Uppsala. År 1811 instiftades Götiska förbundet som hade för avsikt att forska i nordisk mytologi samt återuppväcka "*de gamla göters frihetsanda, mannamod och redliga sinnen*".⁴ En liknande organisation var Manhemsförbundet som bildades 1815. Till göticismens anhängare hörde författarna Eric Gustaf Geijer⁵ och Esaias Tegnér⁶ som var medlemmar i Götiska förbundet och Carl Jonas Love Almqvist, huvudgestalt i Manhemsförbundet.

Göticismen kan betraktas som en integrerande del av den romantiska, idealistiska grundsynen vars inspirationskälla blev det mytiska förflutna men strömningen har också sin historiska kontext. Förlusten av Finland 1809 betydde inte bara att rikets areal minskade med ungefär en tredjedel, befolkning med mer än en fjärdedel och att sociala och kulturella band bröts utan även att den svenska stormaktstiden definitivt var över. Den nationella självkänslan som hittills hade koncentrerats kring hoppet på att det svenska herraväldet över Norden och Östersjön kan återupprättas fick nu en dödsstöt. Göticismen var en reaktion på den nedstämdhet som rådde i landet och innebar ett försök att skapa ett förnyat nationalmedvetande i enlighet med den romantiska bildningens ideal.⁷ Genom att påminna om fornhistoriska hjältar och det stora arvet ville man stimulera den nationella stoltheten och påverka nationens pånyttfödelse. De två motsatta men kompletterande symbolerna för de götiska värdena blev den fria bonden som ansågs vara samhällets fasta grund och vikingen som fick stå för det dynamiska och ärofulla.⁸ I de götiska tankegångarna fanns det dessutom plats för idéer om en skandinavisk enhet vilka kan uppfattas som ett embryo till skandinavism. De började växa fram i Lunds och Uppsalas universitetsmiljöer efter unionen med Norge 1914.⁹

⁴ Olsson Bernt, Algulin Ingemar, *Litteraturens historia i Sverige*, Norstedts 1998, s. 188.

⁵ Erik Gustaf Geijer (1783-1847) är författare till flera dikter vilka gestaltar götiska ideal, bl. a. "Manhem", "Odalbonden" och "Vikingen"; hans historiska arbete omfattar "Svea rikets hävder" och "Svenska folkets historia".

⁶ Esaias Tegnér (1782-1846) mest kända götiska verk är dikten "Svea" samt "Fri-thiofs saga".

⁷ Olsson, Algulin, s. 173-174.

⁸ Ibidem, s. 202-203.

⁹ Ibidem, s. 180 och 184.

Till 1800-talets götiska nationalromantik anknyter också **Carl Jonas Love Almqvists**¹⁰ essä "**Den svenska fattigdomens betydelse**" som publicerades 1838. I motsats till Tegnér och Geijer är dock patriotismen i Almqvists tapning inte historiskt orienterad, inte traditionsbunden utan modern. Almqvist strävar efter att återge det levande folklynnnet och folklivet. Hans verk kan närmast kallas för en demokratiserad form av göticism.¹¹ Medveten om behovet att förnya den gamla samhörighetskänslan och utveckla den nationella identiteten åtar sig författaren den svåra uppgiften att beskriva typiskt svenska egenskaper. Det svenska folklynnnet definerar han som "*ett odödligt sinneslag hos den som har det: svensk natur, med folk, sjöar, berg och skogar, står då för ens håg i sin egna och rätta färg*". Svenskheten är "*som luft man andas in*" och "*därför är den svår att förklara, man måste känna den*".¹² Den viktigaste förutsättningen för den nationella gemenskapen är, enligt författaren, att dess medlemmar är medvetna om både goda och dåliga sidor av sin egenart: "*Gud har givit oss mycket gott; dessutom hava vi också ganska mycket eländigt och oskickligt. Svenskt är att känna bäggedera såsom äro: värdera och försvara det förra: icke dölja eller överförgylla det senare, men avhjälpa det i fall så kan ske, annars bära och glömma*".¹³

Kärnan i svenskheten anser Almqvist vara den svenska fattigdomen, enkelheten och kargheten som kan observeras i naturen, musiken, litteraturen, konsten och språket. Fattigdomen är resultat av stränga naturförhållanden och isolering från kontinenten. Men den får inte betraktas som någonting skamligt, tvärtom: den är en kraft i sig eftersom "*att vara fattig, det betyder att vara hänvisad på sig själv*".¹⁴ Man måste dock lära sig att vara fattig, "*att kunna det rätt med fullkomlig friskhet, raskhet, självständighet: i sig finna en outtömlig hjälpkälla*".¹⁵

Friheten är ett annat nyckelbegrepp i boken. Författaren prisar individualismen och avvisar den materialistiska livshållningen. Som andra typiskt svenska drag nämns medfödd givmildhet, gästvänlighet,

¹⁰ Carl Jonas Love Almqvist (1793-1866) räknas som representant för två stora litterära epoker. A ena sidan anses han vara en av den svenska romantikens främsta personligheter och andra påpekas det att hans senare författarskap visar drag som är typiska för den nästa perioden i litteraturhistoria, kallad liberalism, realism och efterromantik.

¹¹ Romberg Bertil, "Efterskrift till Almqvist", i: Almqvist Carl Jonas Love, Svenska fattigdomens betydelse, Gidlunds Bokförlag, s. 94-96.

¹² Almqvist Carl Jonas Love, Svenska fattigdomens betydelse, Gidlunds Bokförlag 1989 s. 37.

¹³ Ibidem, s. 41.

¹⁴ Ibidem, s. 42.

¹⁵ Ibidem.

stolthet och storsinhet. Almqvist drar paralleler mellan svenskarnas karaktär och landets viktigaste naturtillgång: järnmalm. Efter passande symboler letar han även i djur- och växtvärlden: den svenska karaktären är nära hästartad men påminner också om vilda djur. Bland växter pekar han på nyponblomman som en gestalt av fattigdom, "vilt behag och kyskhet".¹⁶

DEN SVENSKA NATIONALISMENS BLOMSTRINGSTID

Under den andra hälften av 1800-talet upplevde Sverige en dynamisk industriell utveckling. Det fattiga jordbrukslandet skulle nu bli till en modern konkurrenskraftig stat. Förändringarna gällde också den gamla samhällsstrukturen. Medan adelns betydelse minskade växte borgerligheten fram som en ny klass, framstegetes förkämpe och dess drivande kraft. De fattiga från landsbygden sökte sig till städer för att hitta arbetsplatser på de nyöppnade fabrikerna. Flera valde att utvandera. Drömmen om Amerika, "de stora möjligheternas land", slog rot bland de jordlösa, nödställda och svältande. Friheten lockade religiösa fritänkare och äventyrare. Den fortskridande och alltmer påtagliga splittringen av samhället som även fick sitt uttryck i det växande klassmedvetandet kunde uppfattas som ett allvarligt hot. Man behövde en enande faktor som kunde motverka samhällskriser och hålla nationen ihop. Inget passade bättre än det mystiska begreppet "svenskhet", vilket framstod som själva kärnan i den eftersträlvade nationella identiteten och var tillräckligt omfattande för att täcka alla samhällsskiktens behov av trygghet och gemenskap. "Aldrig har begreppet »svensk« använts så ofta som vid slutet av 1800-talet", skriver Germund Michanek¹⁷. Jakten efter svenskhet pågick på flera plan och tog olika former. Nyckelordet var det förflutna trots att det förekom stora meningskiljaktigheter mellan det konservativa och det moderna laget om hur detta förflutna skulle brukas. Anmärkningsvärt är dock att även borgerligheten, som hyste en stor optimism inför framtiden, inte ville befria sig från traditionen. Den nya klassen sökte efter sina rötter lika ivrigt som den gamla adeln, de nationella minnenas främsta väktare.¹⁸

Den gamla, traditionella patriotismen som inspirerades av romantiken och göticismen hämtade sin näring i historiska minnen. I fokus

w Ibidem, s. 74.

¹⁷ Michanek Germund, "Riddarholmskyrkan och Moder Svea", i: Att vara svensk. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 12-13 april 1984, Almqvist & Wiksell Intrnationell 1995, s. 47.

¹⁸ Denna paradox påpekas av bl. a. Orvar Löfgren i boken "Myter om svensken"; Gaunt David, Löfgren Orvar, Myter om svensken, Liber Förlag 1984, s. 17.

ställdes denna gång svenska hjältekonungar: Gustaf Vasa, det återuppståndna rikets fader, Gustaf II Adolf, som gjorde Sverige till stormakt, samt Karl XII, den siste krigarkungen. Man firade dem genom att arrangera årsdagar och jubileer, resa statyer, beskriva i böcker, avbilda på tavlorna. 1897 blev Karl XII särskilt hedrad med Verner von Heidenstams epos "Karolinerna", Gustaf Cederströms målning "Den 30 november 1718" och historikern Harald Hjærnes uppsats. Tillställningarna anordnades med präkt och pompa vilket ofta ledde till överdrifter. Till firandet av 300-årsdagen av Gustaf II Adolfs födelsedag 1894 kunde man t.ex. beställa konungens byst av smör.¹⁹ Jubilerandet utsattes därför för stark kritik i skämtpressen och författaren Gustav Fröding skrev i sitt kåseri "Svenskastarastast" att svenskheten har på sista tiden "*galvaniserats upp igen, att kliva med Karl XII:s stövlar, Gustav II Adolfs lädeskyller och Gustav Vasas fadesskägg*".²⁰ Mot den föråldrade "punschpatriotismen" uttalade sig också andra författare och kulturpersonligheter som August Strindberg²¹ och Ellen Key.²² Den sistnämnda menade bl. a. att svenskarnas nationella känsla måste uppfostras på ett mera praktiskt och nutidsorienterat sätt så att den yttrar sig i medvetandet om att man är medlem i gemenskapen samt i den nationella stoltheten: "*Detta har mitt folk mäktat; dessa arbetsära är min; så stora äro mitt lands tillgångar; så rik mitt lands natur; så stark och så begävad är min nation*".²³

Parolen "Känn dig själv" användes som ett motto av dem som ville efterspana svenskheten i allmogens kultur: hantverk, folkmusik och folkdans, folkdräkter, gammal arkitektur. I slutet av 1800-talet blev folklivsforskningen en betydande vetenskaplig gren. För att upplysa, uppfostra och främja den nationella stoltheten skapade man ett musealt Sverige. En av periodens viktigaste gestalter var Arthur Hazelius, Nor-

¹⁹ Michanek, s. 48.

²⁰ Germund Michanek kallar Fröding "den nyktraste, den kyligaste när det gäller fosterländsk retorik på vers och prosa"; Michanek, s. 61.

²¹ I början av texten "Nationalitet och svenskhet" som publicerades 1884 i andra häftet av Likt och olikt (häftena var tänkta som en samling svenska brev i vilka Strindberg utifrån ett europeiskt perspektiv kritiserar förhållanden i Sverige) förklarar författaren: "*Min uppsats är sålunda i all välvilja en gensaga mot den skadliga patriotismen, som hindrar utvecklingen genom att oupphörligt ställa upp våra stora minnen från förflutna våldstider såsom mönster för vår ungdom (...)*"; Strindberg August, "Nationalitet och svenskhet", i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar, (red. B. Linnell, M. Löfgren), Bonnier Alba 1995, s. 194.

²² Ellen Key (1849-1926) var lärare, publicist och författare som deltog aktiv i den aktuella samhällsdebatten. Genom sin bok "Barnets Århundra" från år 1900 blev hon en av pionjärer inom modern pedagogik.

²³ Key Ellen, "Om patriotismen. Öppet brev till min vän Verner von Heidenstam", i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar, (red. B. Linnell, M. Löfgren), Bonnier Alba 1995, s. 247.

diska Museets och Skansens grundare. Till svenskhetens vagga utnämndes landskapet Dalarna och dess invånare ansågs vara den levande personifieringen av svenska dygder.²⁴ Den idealiserade bilden av den gamla bygemenskapen, de faluröda trästugorna, livet i närkontakt med naturen och de traditionella festerna har blivit till en viktig beståndsdel av svenskhetens kanon, till vilken man senare kommer att anknyta med både beröm och kritik.

Till rötterna sökte man sig också inom litteraturen. Den nya strömningen kallad regionalism gick ut på att beskriva hemtrakter och barndomsdagar och skapa nostalgiska bilder av gamla, goda tider. Förutom Dalarna vann även Värmland ett särskilt anseende som skaldernas landskap, framförallt tack vare Selma Lagerlöf och hennes roman "Gösta Berlings saga".

Den andra stora inspirationskällan var naturen. Den upplevdes som ursvensk och mäktig och meddetsamma involverades den i det pågående identitetsbygge. Den blev utflyktsmål för skolklasser och för medlemmar i Svenska turistföreningen som grundades 1885 i syfte att "upptäcka Sverige" och sprida kunskap om landets sevärda platser.²⁵ De nationella landskapen och det nordiska ljuset upptäcktes också av konstnärer som hittills föredragit att vistas utomlands. "Måla svenskt!" var en slogan som formulerades av Richard Bergh.²⁶ Mot slutet av 1800-talet började bilden av fjällen och skogen förvandlades *"från den skrämmande vildmarken till den vemodiga, vackra tempelsalen - en plats för kontemplation, stillhet och ensamhet."*²⁷

Reflexioner om svenskarnas karaktär utgjorde en viktig del av den nationella vågen. Bland flera uttalanden i ämnet förtjänar särskilt es-sän **"Om svenskarnas lynne"**²⁸ att nämnas, eftersom dess författare **Verner von Heidenstam** hörde till periodens framträdande och av de samtida mest hyllande gestalter på den litterära och intellektuella scenen. Hans författarskap domineras av nationella tongångar och präglas av den romantiska övertygelsen om diktaren som siare; därför brukar han i litteraturläroböcker kallas för "nationalskalden".²⁹ Dikten "Svea" som tonsattes av Wilhelm Stenhammar var tänkt som nationalsången och berättelsesamlingen "Karolinerna" blev till en klassiker i den heroisk-patriotiska kanonen. Heidenstam använde gärna götiska inspirationskällor och gav sig hän åt stormaktsdrömmar. Samtidigt kritiserade han de *"ämbetsmannamässiga"* nationella fester som saknade *"poetisk*

²⁴ Michanek, s. 21.

²⁵ Ibidem, s. 47.

²⁶ Ehn, Frykman, Löfgren, s. 90-91.

²⁷ Ibidem, s. 92-95.

²⁸ "Om svenskarnas lynne" publicerades i Ord&Bild 1896:1.

²⁹ Olsson, Algulin, s. 334.

*djävrvhet*³⁰ Denna dualism är också påtaglig i hans essä, där han klagar över nationens förfall men lovprisar svenskarnas lynne som "*Skandinaviens rikaste och intressantaste*"³¹ Den överdrivna utlandsfascinationen som sker på bekostnad av det inhemska anser Heidenstam vara svenskarnas största nackdel. Den resulterar i självförnekande och självtvivel som kan leda till undergång. "*Sverige blir en styvmoder mot sina egna för att visa sig dess givmildare mot främmande*"³², konstaterar författaren. Förhärlligandet av det främmande genomsyrar även patriotiska manifestationer: till folkhjälten har valts Gustav II Adolf, "*den lysande och mer kosmopolitiska triumfatorn, vilken stred och blödde utan rikets gränser*" istället för Gustav Vasa, "*svensken av oblandat blod, befriaren*"³³. En annan svaghet som kan observeras i nationen är, enligt Heidenstam, brist på konservatism, vilken yttrar sig i modernitetsjakten och det okritiska mottagandet av alla nyheter; inte heller är svenskarna "*konungskt sinade*".³⁴ Den långa freden förvandlade dessutom djärva krigare till materialistiskt orienterade och trångsynta köpmän, vilket resulterade i att det äkta svenska lynnet förvanskades. Sådana drag som laglydnad, pliktkänsla samt vördnad för ålderdomen kan dock betraktas som positiva.³⁵ Fullt av motsättningar, skiftande som landskapet, fascinerande: författaren avslutar sitt resonemang om svenskarnas lynne i patetiska ordalag och påpekar att detta endast kan bedömas rätt om man tar hänsyn till landets historia.³⁶

Ellen Key delar några av Heidenstams åsikter och polemiserar med andra i en artikel som blev hennes svar på essän "Om svenskarnas lynne". På flera ställen åberopar hon sig också på Almqvist. Först och främst vänder hon sig mot den föråldrade patriotismen som försöker "*bota den blodlösa nationella pessimismen genom uppblåshet*"³⁷ Svenskarnas framträdande egenskap är enligt henne "*kärleken till det idealistiskt vågsamma*" som hon kallar för ett "*Don Quixote-drag*". Denna romantiska böjelse gör sig synlig i det tämligen ensidiga sättet att utnämna nationalhjältar: krigare, äventyrare och tragiska gestalter (som Gustaf II Adolf, Karl XII eller Erik XIV) hyllas hellre än byggare och reformvänner (som Karl XI).³⁸ Key beklagar dessutom den dubbelhet

³⁰ von Heidenstam Verner, "Om svenskarnas lynne", i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar, (red. B. Linnell, M. Löfgren), Bonnier Alba 1995, s. 230.

³¹ Ibidem, s. 238.

³² Ibidem, s. 227.

³³ Ibidem, s. 226.

³⁴ Ibidem, s. 227-230.

³⁵ Ibidem s. 227, 232.

³⁶ Ibidem, s. 237-238.

³⁷ Key, s. 259.

³⁸ Ibidem, s. 244.

i sättet att tänka, tala och handla som hon märker bland de högre klas- serna³⁹ samt påpekar att den svenska allmogen håller på att amerika- niseras, något som både har goda och dåliga konsekvenser.⁴⁰

Svensken som kan alla stora språk (franska, tyska och engelska), följer aktuella tendenser inom litteratur och filosofi och är hemmastadd utomlands tycks vara mer europé än andra europeiska folk, konstaterar **August Strindberg**.⁴¹ Det enda som den svenske européen saknar är självkänslan: *"Ty hos Svensken finnes en underlig sammansättning av kärlek till sitt och ett underskattande av sitt! Han älskar sina stora min- nen, men är hård mot sina egna barn."*⁴² Denna brist på självkänsla är påtaglig både i kontakter med omvärlden och relationer mellan nation- ens medlemmar. Svensken accepterar sitt lands andraplansplacering på den intenationella arenan; patriotiska jubelfesterna kan uppfattas som ett försök till kompensation för alla förödmjukelser. Och den omtalade "kungliga svenska avundsjukan" (dvs. avundsjukan mot sina egna) bör, enligt författaren, relateras till en rädsla för misslyckande som gör att svensken bemöter sina landsmäns strävanden och prestationer utan entusiasm.⁴³ Dessutom är svensken inåtvänd, blyg samt har en böjelse till grubberli, något som delvis stör honom att marknadsföra sina idéer. Samtidigt som Strindberg nämner typiskt svenska drag tar han också avstånd från stereotyper om svenskar som sprids i grannländer, nämli- gen att de missbrukar sprit (*"Men nu är saken den att hela mänsklighe- ten super!"*), är lättsiniga och falska (*"Anklagelsen för falskhet är en sådan vanlig anklagelse, som alla rivaler rikta mot varandra"*).⁴⁴

I takt med att jakten efter svenskheten intensifierades växte de nationella symbolernas roll. På 1870-talet började man hissa den svenska flaggan inte bara på fartyg som man gjort hittills utan även på land; för första gången på Stockholms slott. Från och med 1893 firas den 6 juni som svensk nationaldag. Som nationalsång valdes "Du gamla, du fria" skriven av Rickard Dybeck 1844, och Sveriges allegori blev Moder Svea. Symbolerna användes fritt i de politiska sammanhangen, t.ex. i för- svarsdebatten och debatten om allmän rösträtt.⁴⁵ Dessutom var slutet av 1800-talet just denna period då neutraliteten, en av den svenska

³⁹ Ibidem, s. 250.

⁴⁰ Amerikaniseringens fördel är enligt henne att det politiska och sociala medvetan- det hos folket ökar men dessutom innebär omvandlingen att *"mycket gammalt gott, som fordom gav stil åt känslor och tankar, åt handlingar och seder, försvinner"*; Key, s. 255.

⁴¹ Strindberg, s. 202.

⁴² Ibidem, s. 201, jfr. s. 210.

⁴³ Ibidem, s. 201.

⁴⁴ Ibidem, s. 199.

⁴⁵ I dikten av Carl Snoilsky stod Moder Svea själv utanför riksdagshuset och bad för landet och Verner von Heidenstam skrev om de ädla förfäderna som vaknade i sina grav i Ridderholmskyrkan.

identitetens politiska förutsättningar, tog form. Samtidigt sökte Sverige att behålla och befästa sin ställning i Norden. På riksdagsmannen Adolf Hedins initiativ bildades 1865 Nordiska nationalföreningen och 1867 anordnade man ett stort skandinaviskt folkmöte i Skåne. Skandinavismen i svensk tappning, som bl. a. predikades av Heidenstam, var dock fortfarande starkt infekterad med stormaktsdrömmarna.⁴⁶ Detta bidrog till idéens politiska sammanbrott, eftersom föreställningen om Sveriges ledande roll bland "brödrafolken" kolliderade med de övriga ländernas nationella projekt. Ett tydligt tecken på denna oenighet var upprepande unionstvister med Norge. Det så kallade unionbråket 1899 då Norge fattade beslut om en "ren" handelsflagga blev en upptakt till unionens upplösning 1905.⁴⁷

Slutdekaderna av 1800-talet var utan tvekan en av genombrottsperioder i processen att forma den svenska nationella identiteten, en tid då de äldre traditionerna fick brottas med nya idéer. 1980-talets *"nostalgiska fixering vid sommardrömmen"*, som Arne Ruth kallar den traditionella och konservativa patriotismen blev på 1890-talet delvis ersatt med ett nytt nationellt program: man erkände behovet av sociala reformer och blickarna riktades framåt.⁴⁸

PÅ TRÖSKEL TILL DET NYA

Gustav Sundbärgs bok "Det svenska folklynnet" kom ut 1911. Författaren var statistiker och medlem i Emigrationsutredningen som skulle forska kring orsaker till massutvandringar till Amerika. "Det svenska folklynnet" publicerades som en bilaga till utredningens skrifter. Sundbärg var medveten om att hans tankar kring svenskarnas nationalkaraktär bär en subjektiv prägel och kallade därför boken för "Aforismer". Han hade redan tidigare behandlat ämnet, bl. a. i boken "Sveri-

⁴⁶ Inställningen kan märkas tydligt i dikten "Åkallan och löfte" från 1899 skriven i samband med unionbråket:

*"Och ropade trenne grannfolk: Glöm
den storhet du bäddat i jorden.*

*Jag svarade: Res dig, var storhetsdröm
om herraväldet i Norden!";*

Citat efter: Michanek, s. 61.

⁴⁷ I båda ländernas handelsflaggor fanns det uppe i ena hörnet ett unionsmärke med den svenska och norska flagan lagda i varandra. Enligt svenskar markerade detta likställighet medan norrmän protesterade mot "lydstatsmärket" och krävde "den rene flagg", se: Den svenska historien. Band 9. Industri och folkörelser 1866-1920, Albert Bonniers Förlag 1968, s. 173.

⁴⁸ Ruth Arne, "Det moderna Sveriges myter", i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar, (red. B. Linnell, M. Löfgren), Bonnier Alba 1995, s. 553.

ges land och folk" från 1901 och man bör vara medveten om att hans analys av svenskarnas karaktärsdrag egentligen hade uppkommit någon gång på 1980-talet, då nationalismen ännu hade blomstrat. I "Det svenska folklynnnet" koncentrerade sig författaren huvudsakligen på de av svenska egenskaper som kunde hjälpa att förklara utvandringens orsaker. Därför var han också mera kritisk mot sina landsmän än han gjort i tidigare studier.⁴⁹

I boken nämner Sundbärg tre huvuddrag i det svenska lynnet: intresse för naturen, avsaknad av nationalkänsla samt brist på ekonomisk begåvning.⁵⁰

Kärleken till naturen anser författaren vara djupt rotad i den svenska själen. Den påverkar svenskens umgängesätt: svensken intresserar sig inte för människor, brukar bara skilja mellan trevliga och otrevliga utan att göra några psykologiska fördjupningar. Denna "*brist på psykologi*" har bidragit till stelhet och hårdhet, tom. "*öfversitteriet*" hos svenskarna.

Avsaknaden av "*nationell instinkt*" förklarar Sundbärg genom att påminna om Sveriges historia och landets isolering från kontinenten.⁵¹ Samtidigt som han prisar svenskarnas mod, tapperhet, självuppoffring och ädla ridderlighet i äldre tider påpekar han också att Sverige stod utanför nationernas väckelse i början av 1800-talet. Svenskarna behövde inte kämpa för frihet, landets självständighet var säkrad och nationen homogen. Därför har den svenska patriotismen alltid varit konservativ, "*af den gamla arten*", uppbyggd kring nationalstoltheten, istället för att utvecklas till den moderna nationalkänslan.⁵² Den sistnämnda skulle, enligt Sundbärgs formulering, betyda "*en omedveten, alltid lefvande känsla af välbefinnande vid att, så att säga, andas den egna kulturens luft*".⁵³ Men eftersom svenskarna saknar nationell instinkt känner de motviljan mot allt svenskt, längtar bort och intresserar sig för det främmande. De har också lätt att assimilera sig i andra kulturer. Oförmågan att göra reklam för sitt land sammanfaller delvis med "*den svenska afunden*": man tittar inte välvilligt på att någon av lands-

⁴⁹ Daun Åke, Forsman Ingrid, "Gustav Sundbärg och det svenska folklynnnet" i: Att vara svensk. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 12-13 april 1984, Almqvist & Wiksell Internationell 1985, s. 33.

⁵⁰ Sundbärg Gustav, Det svenska folklynnnet. Aforismer, P.A. Norstedt & Söner Förlag 1911, s. 8.

⁵¹ "Sveriges rike är det äldsta nu bestående i hela Europa, och det har aldrig, så långt historiens vittnesbörd räcker, varit underkastat främmande folks herravälde, liksom det ock genom sin aflägsenhet från det mera centrala Europa har i ovanlig grad hållit sin samhällsutveckling fri från främmande tillsatser"; Sundbärg, s. 5.

⁵² Ibidem, s. 27-70.

⁵³ Ibidem, s. 36.

män gör karriär, blir berömd eller ansedd.⁵⁴ Den svenska "*nationalitetslösheten*" har dock sina goda sidor, nämligen gästfrihet, artighet och tillmötesgående umgängesätt fritt från fanatiska nationalistiska inslag.

I kapitlet "Svensken såsom ekonomisk verksam" lägger Sundbärg märke till att svenskarna inte kan spara och behålla den vunna rikedom. Bristen på ekonomisk begåvning rekompenseras delvis av den utpräglat utvecklade organisationsförmågan.

Sundbärg framstår som en förklarad motståndare till all skandinavism om inte Sverige "*blifver den förande makten*". Han anser att idén strandade "*på danskarnas ohöljda egoism, normännens liknöjdhet och svenskarnas oförmåga att taga ledningen*".⁵⁵ Hans föreställningar om Sveriges roll i världen är en blandning av senromantiska illusioner och en sund situationsbedömning. Han förespråkar en stark svensk nationalstat och, som Arne Ruth poängterar i artikeln "Det moderna Sveriges myter", "*brottas med kontrasten mellan Sveriges enastående materiella möjligheter och den bristande viljan och förmågan att utnyttja resurserna. Den nationella uppgiften framför andra är folkuppfostran. Det gäller att forma en ny bild av svenskarna som ska ge dem kraft att lyfta sig själva i håret*"⁵⁶

Boken "Det svenska folklynnnet" blev storsäljare och den utlöste en livlig diskussion i pressen. Omdömena var huvudsakligen positiva men det fanns också kritiska röster och polemiker. En av de strängaste kritikererna var professoren i statsvetenskap Herbert Tingsten som inte bara avlivade begreppet "nationalkaraktär" i ett par artiklar i Dagens Nyheter från år 1933 utan även konstaterade att Sundbärgs uppräknings av svenskarnas brister har en mytbildande bakgrund, och är "*ett sätt att säga att svenskarna inte förstår sin egen stolthet, att det är något som måste inpräntas*"⁵⁷ Andra skribenter påpekade att Sundbärg var för schematisk och överdrev i sin beskrivning. Det var särskilt påståendet om att svenskar saknar nationalkänsla som upprörde och väckte motstånd. Den som instämde i Sundbärgs teori om den föråldrade svenska nationalismen var däremot kulturvetaren Torsten Fogelqvist som skrev i Socialtidskrift att "*man i Sverige hängde kvar i en gammal, tillbakablickande patriotism*"⁵⁸

Uppgifter om svenskarnas nationalkaraktär innehåller också Nordisk Familjebok, en uppslagsbok från år 1918. I det tjugosjunde bandet hittar man under rubriken "svenskar", en detaljerad beskrivning av na-

⁵⁴ Ibidem, s. 45-46.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ruth, s. 554.

⁵⁷ Ibidem, s. 555.

⁵⁸ Daim, Forsman, s. 37.

tionen både från den rasbiologiska, psykologiska och kulturhistoriska synvinkeln. Den psykologiska delen kan anses vara en sammanfattning av den tidigare forskning på området "nationalkaraktär". Där citeras det rikligt olika uttalanden om svenskarnas beskaffenhet och en av utgångspunkter blir Gustav Vasas omdöme att *"svenskarna voro ett styf sint och för storverk fallet folk"*.⁵⁹ De typiskt svenska egenskaperna nämns, deras ursprung förklaras samt några generaliserade slutsatser dras: *"I allmänhet synes man böjd att tillskriva svenskarna en viss förnämhet i uppträdandet, stundom öfvergående i stelhet och tröghet och understruken af folkets fysiska företräden och ofta kraftiga gestalter, ibland förenad med öfversitteri och en viss svaghet för bravad. Andra drag äro gästfrihet och vanligen frånvaro af småaktig beräkning, själfständighetskänsla, ordningssinne, böjelse för samfundsmässig samverkan, naturvetenskaplig teknisk begåfning samt naturkänsla och lyrism"*⁶⁰ Man betonar dessutom att svenskheten är en blandning av ytterligheter: tröghet och hastighet, hårdhet och fantasi. Bilden som skapas är utan tvekan positiv och framstår som en offentlig tolkning av Gustav Sundbärgs vision av Sverige som möjligheternas land: *"I stort sedt äro svenskarnas goda sidor många och egnade att göra dem sympatiska för andra, medan deras dåliga är värst för dem själva. I mycket äro deras brister af den art, som man finner hos ungdom, hvadan fördjupad kultur och framåtskridande kanske kunna åstadkomma förändringar, framförallt om en harmonisk sammansmältning kan ske mellan allmoge- och öfverklasskultur utan att de båda sidornas bästa egenskaper uppges"*.⁶¹

Vid slutet av 1800-talet tillhörde studier av nationalkaraktär en separat vetenskaplig gren, folkpsykologi, och utgjorde en viktig del av forskning kring nationen. De biologiska och rasistiska övertonerna bidrog dock till att "nationalkaraktär" diskrediterades efter andra världskriget som vetenskaplig term.⁶² Detta faktum kan betraktas som en av möjliga förklaringar till att man i Sverige varken forskade kring svenskarnas lynne eller nationell identitet under stora delar av 1900-talet. Den andra förklaringen hör ihop med begreppet "folkhemmet" som symboliserar den lyckliga och skenbart problemfria välfärdsstaden skapad under socialdemokraternas nästan 50 åriga regeringstid. I det svenska folkhemmet vars ideal var framsteg och modernitet ansåg man, ändå fram till början av 1980-talet, att identitesforskningen var en obehövlig relik från det förflutna. Landets stabila ekonomiska och sociala läge samt internationella framgångar främjade inte reflexionen över den

⁵⁹ Nordisk familjebok. Tjugosjunde bandet, 1918, s. 1036.

⁶⁰ Ibidem, s. 1039.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Bednarek Stefan, Charakter narodowy w koncepcjach i badaniach współczesnej humanistyki, Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego 1980, s. 5, 28-32

nationella gemenskapen: den betraktades närmast som ett naturellt tillstånd. Fram till mitten av vårt århundrade förblev Sverige dessutom ett etniskt tämligen homogent land.

Bland de viktigaste orsakerna som bidrog till en förändrad inställning till identitetsforskning i Sverige kan nämnas den stora flyktingvågen på 1970- och 1980-talet som bröt samhällets homogena struktur, den förändrade politiska klimatet i samband med Olof Palmes tragiska död, 1986 samt en rad ogynsamma ekonomiska omständigheter som resulterade i försämrade sociala villkor och påtvingade en öppning mot omvärlden tydligt markerad med anslutning till den Europeiska Unionen, 1995. Från början av 1980-talet och framåt kan ett växande intresse för svenskhet och dess karakteristiska drag noteras, både bland folket och i de vetenskapliga, först och främst etnologiska, kretsarna.

"Överlever vår identitet när vi konfronteras med människor som har annan bakgrund och andra livsprojekt? Vad skall hända med våra traditioner, vårt sätt att umgås, allt det som vi uppfattar som självklart och uråldrigt svenskt? Kommer nästa generation att bli kosmopoliter utan fosterland, utan kulturarv och förankring?" På så sätt sammanfattar forskarna Ehn, Frykman och Löfgren i början av sin bok "Försvenskningen av Sverige" de frågor som troligen flera svenskar började ställa sig efter att ha insett att landets inre stabilitet och medborgarnas trygghet är rubbad och situationen kräver ett nytt medvetet nationellt samförstånd.

"Identitet är (...) kun intressant for en særskilt tematisering, når reguleringen affærholdet mellem individ og samfund er i krise", påpekar den danske forskaren Henrik Kaare Nielsen.⁶³ Vid slutet av 1900-talet hamnade Sverige i en allvarlig kris och detta faktum bidrog till att den nationella identiteten har på nytt blivit ett lika attraktivt forskningsämne som den var under hela 1800-talet.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Almqvist Carl Jonas Love, Svenska fattigdomens betydelse, Gidlunds Bokförlag 1989.
 Bednarek Stefan, Charakter narodowy w koncepcjach i badaniach współczesnej humanistyki, Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego 1980.
 Daun Åke, Forsman Ingrid, "Gustav Sundbärg och det svenska folklynnet" i: Att vara svensk. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 12-13 april 1984, Almqvist & Wiksell Internationell 1985.

⁶³ Nielsen Henrik Kaare, "National identitet?", i: Nationella identiteter i Norden - ett fullbordat projekt?, Nordiska rådet 1991, s. 334; I sin definition av identitet som komplex processsammanhang och helhet av processen som reglerar förhållandet mellan individen och gemenskapen refererar han till Oskar Negt och Alexander Kluges historisk-socialpsykologiska begreppsapparaten.

- Den svenska historien. Band 9. Industri och folkrörelser 1866-1920, Albert Bonniers Förlag 1968.
- Ehn Billy, Frykman Jonas, Löfgren Orvar, Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar, Natur och Kultur 1993.
- Gaunt David, Löfgren Orvar, Myter om svensken, Liber Förlag 1984.
- von Heidenstam Verner, "Om svenskarnas lynne", i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar, (red. B. Linnell, M. Löfgren), Bonnier Alba 1995.
- Key Ellen, "Om patriotismen. Öppet brev till min vän Verner von Heidenstam", i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar, (red. B. Linnell, M. Löfgren), Bonnier Alba 1995.
- Michanek Germund, "Riddarholmskyrkan och Moder Svea", i: Att vara svensk. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 12-13 april 1984, Almqvist & Wiksell International 1985.
- Nielsen Henrik Kaare, "National identitet?", i: Nationella identiteter i Norden - ett fullbordat projekt?, Nordiska rådet 1991.
- Nordisk familjebok. Tjugosjunde bandet, 1918.
- Olsson Bernt, Algulin Ingemar, Litteraturens historia i Sverige, Norstedts 1998.
- Romberg Bertil, "Efterskrift till Almqvist", i: Almqvist, Carl Jonas Love, Svenska fattigdomens betydelse, Gidlunds Bokförlag 1989.
- Ruth Arne, "Det moderna Sveriges myter", i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar, red (B. Linnell, M.Löfgren) Bonnier Alba 1995.
- Schön Ebbe, Kungar, krig och katastrofer. Vår historia i sägen och tro, Raben & Sjögren 1993.
- Strindberg August, "Nationalitet och svenskhet", i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar, (red. B. Linnell, M. Löfgren), Bonnier Alba 1995.
- Sundbärg Gustav, Det svenska folklynnnet. Aforismer, P.A. Norstedt & Söner Förlag, 1911.
- Østerud Øyvind, Vad är nationalism?, Universitetsförlaget Stockholm 1997.